

Magyar–erdélyi–román kapcsolatok a nagyszombati, budai és pesti orvosi karon a kezdetektől 1848-ig

Az 1769-ben, Nagyszombatban alapított, majd 1777-ben Budára, végül 1784-ben Pestre költöztetett egyetem orvosi kara a 18. század végén – kezdetben II. József reformjainak, majd a napóleoni háborúk és az azt követő egyetemlátogatási intézkedéseknek köszönhetően – pár évtized alatt a Habsburg Birodalmon belül is jelentős, sok diákot vonzó intézménnyé kezdte kinőni magát, amit a reformkorban már száznál több hallgató keresett fél évente (különösen Cseh- és Morvaországból, valamint Galíciából). Vajon hogy jelentkezett ez a változás az erdélyiek viszonyában? Alábbi tanulmányunkban az orvosi karon tanulmányokat folytató, vagy csak ott diplomát szerzett személyek vizsgálatán keresztül próbáljuk megválaszolni ezt a kérdést.¹

A kar hallgatói, diplomázói a nagyszombati és budai években

A kérdés vizsgálatakor alapvetően két forrást lehet felhasználni, a levizsgázott személyekről készült promotiós köteteket, valamint a beiratkozott hallgatók tanulmányi eredményeit 1825/6-ig féléves bontásban mutató classificatiós köteteket. Míg előbbiek az egyetem alapításától, az 1770/1-es tanévtől kezdve tartalmazzák az ott végzettek adatait, addig az első osztályozási könyv 1787/8-ban keletkezett. Az egyetem nagyszombati és budai időszakáról, valamint első pesti éveiről így lényegében csak a végzettek listája alapján alkothatunk képet. A kari tanácsulési jegyzőkönyvek első kötetéhez ugyan van egy névlista ebből az időszakból csatolva, ám ebből a hallgatók pontos adatait nem lehet rekonstruálni.²

Tanév	Orvostan- hallgató	Ebből erdélyi	Sebész- hallgató	Ebből erdélyi	Gyógyszerész- hallgató	Ebből erdélyi
1772/3	8					
1773/4	4					
1774/5	15					
1775/6	7				7	
1776/7	9				4	
1777/8	12	1			7	
1778/9	13	3			2	
1779/80	6				8	
1780/1	1				2	
1781/2	25	2	5		2	
1782/3	16	1			4	
1783/4	31	1	2		27	
Összesen	147	8	7	–	63	–

1. táblázat. A nagyszombati, majd budai orvosi kar hallgatói létszáma
(SE Lt. 1/a 1. kötet alapján)

Mielőtt az adatokat részletesebben elemeznénk, szükséges megjegyezni, hogy a végzetek neve mellett csak születési helyüket tüntették fel és nem a lakhelyüket, a kettő nem feltétlen volt azonos.

Az orvosi kar első évtizedeiben kifejezetten kevés diák, vizsgázó jött ide. Az *orvosdoktori* képzés és az orvosi diploma még az egyetem budai éveiben sem számított túl vonzó-nak, amiben szerepet játszottak az új képzés bevezetéséből adódó nehézségek, a rendszer kiforratlansága és a város nehezen megközelíthető volta (az ország nyugati határához feküdt közel, és épp a nagyhírű Bécsi Egyetem közelében – amit egyébként ösztöndíjjal is látogathattak a magyarországi és erdélyi diákok). Ebben az időszakban a magyarországi születésűek mellett morva- és csehországi származású, kisebb számban pedig stájer és karintiai diplomázók keresték fel az orvosi kart. A nem magyarországi vizsgázók kevés számára részben magyarázatul szolgál, hogy ekkor az orvosi kar elsődleges feladata nem is annyira maga a képzés, mint inkább az országban már praktizáló személyek – seborvosok, gyógyszerészek, bábák – további működéséhez szükséges okmányok kiadása volt, megfelelően az 1770. évi Generale Normativum előírásainak. A felekezeti akadályok szintén nem kedveztek a protestáns erdélyi peregrinusok számára a jezsuita rend 1773. évi felosztatását követően továbbra is hangsúlyosan katolikus egyetemen, akiknek ekkoriban már nemzedékekre visszatekintő, hagyományos, jó kapcsolataik voltak híres európai protestáns egyetemekkel, ahova akár ösztöndíjakkal is kiküldhették fiaikat.

Kezdetben az ország központi részére költözésekor, Budán sem szívesen látogatták erdélyi születésű peregrinusok azt. Ennek egyik oka, hogy 1775-től már Erdélyben is lehetőség volt a költséges orvosdoktori, valamint sebészképzés elvégzésére (bár előbbi helyesebb lenne előtanulmányoknak nevezni, lévén nem egyetemként, hanem líceumként kezdte meg működését a kolozsvári *Institutum Medico-Chirurgicum*). Ennek eredményeként a kar nagyszombati és budai éve alatt avatott 83 orvosdoktor közül mindössze hárman születtek Erdélyben. Érdekes kérdés, hogy miért választották Budát, hiszen mindhárman protestánsok voltak, s mindhárman Erdély délkeleti csücskéből érkeztek a magyar fővárosba. Két társa további életútja ismeretlen (az egyikük, Lupini Martinus bizonyosan, a másik, Wolff Andreas valószínűleg szász volt). A harmadik, Benkő Sámuel tehetsége miatt a 18–19. század fordulójára Magyarország egyik legnagyobb formátumú orvosdoktorává nőtte ki magát.³ 1743-ban született Kisbaconban, reformátusként német és németalföldi egyetemeken is tanult peregrinusként (például Utrechtben), így 1775-ben Leidenben már bölcsészdoktori képesítést szerzett, miután beiratkozott Nagyszombatban az orvosi karra, ahol 1778. december 11-én avatták orvosdoktorrá. Benkő ezután nem költözött haza Erdélybe, hanem még diplomája megszerzése évében letelepedett Miskolcon, katolizált, és nyolc évvel később már Borsod vármegye rendes főorvosaként tevékenykedett, egészen 1824-es nyugdíjazásáig, s itt is hunyt el 1825-ben. Főműve azonban az 1782-ben, Kassán megjelent leírása Miskolc városáról (*Topographia oppidi Miskoltz historico-medica*), amellyel az első magyar orvos-topográfiai kötet szerzőjévé vált.⁴ Élete és munkássága tehát az egyetem befejezése után már új otthonához kötődött.

Sebész mestereket már jóval nagyobb számban avattak Nagyszombatban és Budán, mint orvosdoktorokat, egy-egy évre lebontva azonban közülük sem keresték fel pár tucatnál nagyobb számban az orvosi kart. A kar nagyszombati éve alatt 129, Budán pedig 205 sebész mesteri oklevelet adtak ki. A sebészek nagyobb létszáma a Generale Normativum előírásainak következménye, hiszen minden esetben az illető további praktizálásának engedélyezése függött az oklevél megszerzésétől. Tehát a kar ekkor még elsősorban a hazai egészségügyi személyzet megfelelő képzettségéről hivatalos okmányt adó szervezetként működött, ezért az orvosdoktorokhoz hasonlóan a seborvosok közül is kevés erdélyi születésű kereste fel az egyetemet.

Tanév	Orvosdoktor	Ebből erdélyi	Sebész-mester	Ebből erdélyi	Gyógyszerész-mester	Ebből erdélyi
Nagyszombat						
1770/1			7			
1771/2	3		10		2	
1772/3	4		18		6	
1773/4	5		19		1	
1774/5	2		32	1	7	
1775/6	12		24	1	7	
1776/7	13		19	1	3	1
Buda						
1777/8	10	1	26	1	5	
1778/9	2	2	23	1	2	
1779/80	5		31	1	9	
1780/1	1		20	1	3	
1781/2	7		21		3	
1782/3	8		17		4	
1783/4	11		67	1	8	
Összesen	83	3	334	8	60	1

2. táblázat. A Nagyszombatban és Budán végzett orvosdoktorok, sebész- és gyógyszerészmesterek (SE Lt. 1/f 1. kötet 1–13., 2. kötet 397–441. és Hőgyes 1896. 130. alapján)

Nagyszombatban három, Pesten pedig csak öt ilyen vizsgázónak adtak diplomát. Még jobban árnyalja a képet, ha megnézzük, hogy közülük hányan kötődhettek ténylegesen Erdélyhez, mivel a sebészmesterek esetében a promóciós kötetek azt is jelölték, hogy céhes keretek között hol, kinél és mikor szabadították fel a sebészmestereket. Ez alapján elmondható, hogy a nyolc erdélyi közül kettő már bizonyosan inkább Magyarországhoz tartozott, így a Marosvásárhelyen született, katolikus Mócsy (Mocsi) Károly 1770-ben szabadult fel Győrben, és 1776-ban lett levizsgáztatva Nagyszombatban.⁵ Mócsy az egyetem közelében maradt, 1784-ben engedélyt kapott, hogy *correpetitor*ként szülészetet oktasson, s ezáltal az első ilyen privát óraadó tanárrá vált, s még ugyanebben az évben ehhez kapcsolódva bábatankönyvet is adott ki *A bábamesterségnek eleji* címmel. 1779-ben budai polgárjogot szerzett, az 1785-ös országos összeírásban budai seb-orvosnak mondták, tehát végül tartósan letelepedett Magyarországon.⁶

Még a kolozsvári intézet létrehozása előtti évben, 1774-ben jött Pestre levizsgázni az Erdélybe feltehetően vissza is térő, Marosvásárhelyen felszabadított, magyar nemzetiségű, református Nagy István.⁷ A maradék négy erdélyi születésű vizsgázó evangélikus szász volt, s mind születésüket, mind céhes tanulmányaikat tekintve kivétel nélkül Nagyszébenhez kötődtek. Az ekkor még erős katolikus dominanciának is köszönhető, hogy ilyen kevés erdélyi fordult meg a karon. Különösen jól látszik ez, ha az összes diplomázó vallását megnézzük ebből az időszakból: mindössze 22 evangélikust, 17 reformátust és 4 zsidót találunk a katolikus sebészek között.

Az erdélyi születésű *gyógyszerészek* gyakorlatilag nem jöttek sem hallgatóként, sem diplomázóként az orvosi karra ebben a másfél évtizedben. Mindössze egy erdélyi vizsgázó ismert a Nagyszombatban vagy Budán oklevelet szerzett 60 fő közül. Az 1776. január 8-án és 9-én szigorlatot tett segesvári evangélikus Daniel Stürtzer céhes tanulmányait még bizonyosan Erdélyen végezte. További életútja nem ismert.⁸

Erdélyiek a pesti egyetemen

Az egyetem Pestre költözésének, II. József egyetemi reformjainak, majd a napóleoni háborúknak köszönhetően az egyetem nemzetközi forgalma is megélenkült, mondhatni bekerült a nemzetközi vérkeringésbe, ami kihatott a hallgatók, vizsgázók összetételére és létszámára is. A classificatiós kötetek⁹ szerint a 18. század végétől az *orvostanhallgatók* létszáma fokozatosan emelkedni kezdett: 1787/8-ban még 34 fő, a napóleoni háborúk végén pedig (1815/6) 73 fő. Az erdélyiek közül ennek ellenére kevesen, évfolyamonként átlagosan egy-két fő jött Pestre, és csak a napóleoni háborúk vége felé kezdenek ennél nagyobb számban megjelenni, így 1813/4-ben három elsőéves orvostanhallgató immatriculált Pesten. Ennek ellenére diplomaért többen keresték az egyetemet: e harminc év alatt 23 erdélyi születésű személynek adtak ki orvosdoktori, kettőnek pedig sebészdoktori diplomát. E célból leginkább II. József uralkodásának vége felé jöttek Magyarországra az erdélyi peregrinusok, 1793/4 után az érdeklődésük megcsappant. Az 1793-ig tartó érdeklődés oka, hogy II. József idején Pest egyike volt azon kevés egyetemnek, amelyet nem fokoztak le liceummá. Ezt jelzi, hogy az itt diplomázók egy része már máshol is folytatott előzetes orvosi tanulmányokat.

Vallási megoszlást tekintve az erdélyi orvosdoktorok közül 6 katolikus magyar (ebből kettő székely, egy pedig Kolozs vármegyei, Szamosfárváról), 11 református magyar (leginkább nagyobb erdélyi városokból, így ketten Kolozsvárról, ketten Marosvásárhelyről, egy-egy Fogarasról, Szászvárosból, Nagyszébenből). Mellettük hat evangélikus szász jött még Pestre (szintén nagyobb városokból, így kettő Nagyszébenből, kettő Szászkoronából, a másik kettő Segesvárról és Medgyesről). Ezen kívül még egy unitárius magyar is felkereste az egyetemet, a kolozsvári Szikszay Ferenc. Kolozsvárott folytatott orvosi tanulmányokat, majd Pestre érkezvén párhuzamosan orvoslást és magasabb szintű sebészetet is tanult, melyek elvégzése után 1807-ben orvos- és sebészdoktori diplomát is szerzett.¹⁰ Vele egy időben a Szászvárosban született református lugosi Fodor András is a magasabb szintű sebészetet tanulta Pesten.¹¹ Előzetes tanulmányairól nincsenek pontosabb információink.¹² 1807-ben lett Pesten állatorvos, 1809-ben pedig orvosdoktor.¹³ Benkő Sámuellel ellentétben diplomája megszerzése után hazatért szülőföldjére, s 1817 előtt Doboka vármegye rendes főorvosa, majd haláláig Hunyad vármegye főorvosa volt. 1817-ben Pesten megjelent szülészeti tankönyvében (*Szülést segítő tudomány és mesterség*) *doctornak* és *szülést segítőnek* nevezi magát: ez alapján lehetséges, hogy csak sebészdoktori – és szülészmesteri – oklevele volt. Még az 1859. évi gyászjelentése is pusztán volt kerületi főorvosnak nevezi, pontosabb címmegjelölés nélkül.¹⁴

A korszak erdélyi orvostanhallgatói közül több személy is kiemelkedik: az előkelő székely családból származó Nyulas Ferenc (római katolikus, Kőszvényes-Remete, 1758 – Kolozsvár, 1808) Bécsben végezte orvosi tanulmányait, de érdekes módon épp a diplomát már Pesten szerezte meg, 1787-ben. Ezután Fodorhoz hasonlóan hazament Erdélybe. Szamosújváron, majd Kolozsvárott volt gyakorló orvos, sokat tett a Jenner-féle himlőoltás elterjesztéséért, és nevéhez fűződik az első magyar nyelvű kémiai szakkönyv kiadása is. 1806-tól korai haláláig Erdély főorvosaként tevékenykedett.¹⁵

Nyulashoz hasonló életpályát írt le Sárospataki Pataky (Pataki) Sámuel is (1765, Kolozsvár – 1824, Kolozsvár). Egyetemi tanulmányait 1787-ben Göttingenben, majd

Bécsben kezdte,¹⁶ majd Pesten fejezte be, ahol 1794. február 11-én szerzett orvosdoktori oklevelet.¹⁷ Jelentős erdélyi orvosdinasztiából származott, apja és nagyapja szintén orvos volt, apja mellett is sokat tanult. Bécsben sajátította el a himlőoltás mikéntjét, s azt sikeresen alkalmazta és propagálta Erdélyben. 1812-től haláláig Erdély főorvosa volt.¹⁸

Az egyetemen megfordultak a fentiekkel ellentétben kevésbé elhivatott diákok is. Többségük végül más foglalkozást választott magának, ám ritkábban előfordult, hogy pár év szünet után mégiscsak befejezték tanulmányaikat, mint például széki Soós Márton (református, Marosvásárhely, 1766 körül – ?). Pesti orvostanhallgatóként kezdett 1791-ben érdeklődni a színészet iránt, és ideiglenesen fel is hagyott az orvostudománnyal a színészet és a drámaírás kedvéért, ám végül mégiscsak meggondolta magát: 1794-ben megszerezte Pesten az orvosdoktori címet, majd Désre költözött, és Belső-Szolnok vármegye főorvosa lett.¹⁹

Tanév	Orvosdoktor		Sebészdoktor		Sebészmeister		Gyógyszerészmeister	
	Erdélyi	Összes	Erdélyi	Összes	Erdélyi	Összes	Erdélyi	Összes
1787/8	4	15			2	36	3	16
1788/9	3	19				16	3	15
1789/90		10			1	44	4	8
1790/1	2	7		1	2	46	3	21
1791/2	2	10			2	52	2	11
1792/3		5		1	3	19		7
1793/4	3	12				41	2	13
1794/5		6		3	3	45		14
1795/6		7		1	2	51	2	13
1796/7		16			2	50	2	13
1797/8		3			1	57	2	15
1798/9	1	18			1	41	2	12
1799/1800		12			2	37	1	8
1800/1	1	8				25	4	10
1801/2		21			6	90		13
1802/3		11			4	46	1	3
1803/4	2	19			2	44	6	28
1804/5		12	1	2	1	34	8	31
1805/6		15				30	4	23
1806/7	1	8	1	3		48	5	30

1807/8		14		1	4	37	6	31
1808/9	1	9		4	1	35	2	8
1809/10							7	31
1810/1		9		1	2	30		
1811/2	1	11		1	1	30		12
1812/3							3	38
1813/4	2	5			2	6	1	14
Összesen	23	282	2	18	44	990	73	438

Erdélyi születésű diplomások a pesti egyetem orvosi karán a napóleoni háborúk lezárásáig (1783/4–1815/6) (SE Lt. 1/f 1–2. kötet, 1/d. 1–2. kötet és Hőgyes 1896, 130–131. alapján)

A sebészet iránt még kevésbé érdeklődtek az erdélyiek ebben az időben, mint az orvoslás iránt. Az 1790-es években és az 1800-as évek elején gyakorlatilag egy-egy erdélyi hallgatója volt a sebészszakosításnak,²⁰ ami iránt 1808/9 körül – az anyanyelvi kurzusok megjelenésével – nőtt meg az érdeklődés (ekkor az 54 elsőévesből 4 erdélyi volt).

Az alacsony hallgatói létszám mellett megjegyzendő, hogy a végzettek között jóval több erdélyi van, mivel ekkor még két egyéb jellemző módja is volt a diplomaszerezésnek (az ugyanott tanulás és vizsgázás mellett): 1. a század végén még továbbélő céhes hagyományoknak megfelelően, céhes- és esetleg máshol végzett előtanulmányok után egyetemi végzés Pesten; és 2. máshol végzett előtanulmányok után kizárólag a szigorlat letétele Pesten. A 44 sebész-mesterből 12 esetében mutathatók ki céhes gyökerek (közülük öten Kolozsvárott lettek felszabadítva, és csak ketten vándoroltak át Magyarországra emiatt),²¹ nyolcnál pedig a céhes és az egyetemi stúdiumok is. Esetükben az egyetemi képzés „átugrását” magánleckékkel vagy a katonai kórházban végzett gyakorlattal oldották meg (ami, a korszak háborús viszonyai miatt, különösen 1796–1798 között volt elfogadott). A második modellel mindössze négy esetben találkozunk (kettő-kettő Bécsben, illetve Kolozsvárott tanult előzetesen).

Vallási megoszlást tekintve – ahol ismert – az erdélyi születésű seborvosok nagyjából harmada (15 fő) katolikus, illetve református (18 fő) volt, mellettük 10 evangélikus jött Pestre. A protestánsok egy kis része feladta a korábbi, hagyományos peregrinációs útvonalakat és kezdte elfogadni Pest jelentőségét. A születési hely szerinti megoszlást tekintve pedig elmondható, hogy továbbra is a nagyobb erdélyi városokból keresték fel a kart (Kolozsvár: 7 fő, Nagyszében: 6 fő, Torda: 5 fő, Marosvásárhely: 3 fő, Gyulafehérvár: 2 fő).

A pesti egyetem iránti mérsékelt érdeklődést jelzi, hogy 1787/8-tól a napóleoni háborúk befejezéséig mindössze 6 olyan diák volt, aki a kezdetektől itt végezte a kétéves tanfolyamot és meg is szerezte sebész-mesteri képesítését.

Nem minden erdélyi diák ment haza diplomázását követően, egyesek Pesten maradtak és itt próbáltak szerencsét, így Rumbach Sebestyén is. 1761-ben született Nagybányán. A sebészetet egyetemen és céhes keretek között is tanulta, mindegyiket Magyarországon: 1778-ban szabadította fel a budai Kiss István sebész-mester, majd a pesti orvosi karon egyszerre volt medikus és sebész-hallgató. Már itt megmutatkozott tehetsége és szorgalma, hiszen előbb a katonai kórházban, majd az anatómia prosectora mellett volt asszisztens, szigorlatait kiváló eredménnyel tette le. 1786-ban lett sebész- és szülészmester.²² Pest város

rendes főorvosaként szolgált, létrehozta az első pesti gyógyfürdőt, tagja volt a bécsi és a pesti egyetem orvosi karának is. Tevékeny életét 1844. január 16-án fejezte be Bécsben.²³

Ami a *gyógyszerészeket* illeti, a korábbi évtizedekkel ellentétben a pesti orvosi kar megkerülhetlenné vált az erdélyiek számára is. Évente átlagosan két-három erdélyi születésű gyógyszerészmestert avattak ebben az időszakban, de akadt olyan tanév is, mikor a vizsgázók negyede erdélyi volt (8 fő a 31-ből 1804/5-ben, illetve 7 fő a 31-ből öt évvel később). A korszakban gyógyszerészmesteri képesítést elnyerők nagyjából hatoda (73 fő a 438-ból) már Erdélyből jött Pestre. Többségük evangélikus volt, majd a század végén tűnnek fel soraik között reformátusok, katolikusok (bár megjegyzendő, hogy az 1780-as években nem minden esetben tüntették fel az illető felekezeti hovatartozását). Nagy részük Nagyszebenből (8 fő) vagy Brassóból (8 fő) érkezett, mégpedig a gyógyszerészek közül is jó páran még céhes előtanulmányokat követően. Itt is kimutathatóak olyan esetek, ahol valószínűleg az egyetemi diploma megszerzését követően sem mentek haza szülőföldjükre, hiszen már céhes tanulmányaikat is Magyarországon folytatták. A brassói Josephus Tartler például Brassóban volt céhlegény, majd Kassán és Miskolcon tartott fenn patikát, végül magánórák vételét követően kapott gyógyszerészdiplomát 1796-ban.²⁴ Szintén a sebészekéhez hasonló tendenciát mutat, hogy a gyógyszerészek egy része ebben az időszakban már az egyetemen végzi tanulmányait is.²⁵

A pesti orvosi kar jelentőségének növekedését, vonzáskörzetének tágulását jelzi, hogy a 18. század végén jelennek meg a Habsburg Birodalom, valamint Nyugat-Európa távolabbi vidékeiről is hallgatók, vizsgázók, és ebben az időszakban tűnnek fel először a Moldvához vagy Havasalföldhöz kötődő személyek is. Ez a kapcsolat lehetett közvetett is: a brassói evangélikus gyógyszerész, Joannes Honterus először Bukarestben dolgozott Jacobus Fritsch patikájában, majd magánleckéket vett Pesten, s ugyanitt szerzett diplomát 1793-ban.²⁶ A századfordulón megjelent az első bukaresti orvosdoktor, valamint gyógyszerész is Pesten.²⁷

A pesti egyetem jelentősége a reformkor erdélyi hallgatói számára

A napóleoni háborúk befejezésével átrendeződött Európa térképe, nehézkessé vált, sőt, egy időre ellehetetlenült a Habsburg Birodalmon kívüli külföldi egyetemjárás. Ugyanakkor paradox módon ennek, valamint az orvosi pályák ugyanekkor kezdődő nagymértékű fellendülésének köszönhetően a pesti egyetem a birodalmon belül jelentős intézménnyé nőtte ki magát – noha a képzés színvonala, valamint az adottságok a „rég nagy” egyetemekhez (Bécs, Prága vagy Padova, Pavia) képest jóval szerényebbek voltak. A reformkorban megélnékültek és szorosabbá váltak a magyarországi és erdélyi kapcsolatok. Számptalan kérdés sarkallta közös gondolkodásra a kortársakat, így a magyar orvosi szaknyelv megteremtése, az orvosképzés megreformálásának szükségessége (ezen belül az orvosdoktorok – sebészek egymás közti viszonyának kérdése), az egészségügyi ellátórendszer átszervezése (közigazgatási körzetek helyett lélekszámhoz kötött orvosi személyzet igénye), orvosi érdekvédelmi törekvések stb. Az 1830–1840-es években több olyan tudományos egyesület jött létre, amelynek tagjai között a magyarországiak mellett szívesen láttak erdélyi kollégákat is (például Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága, Természetudományi Társulat). Az első magyar nyelvű orvostudományi folyóirat, az 1831-ben alapított és 1838-ban újraindított *Orvosi Tár* hasábjain az erdélyi orvosok, sebészek számára is biztosítottak rendszeres publikálási lehetőséget.

A kapcsolatok ilyen jellegű megélnékülése oda-vissza hatott az egyetemi képzésre is. Az 1820-as évektől a pesti orvosi kar a Habsburg Birodalom egyik jelentős egyetemévé nőtte ki magát. Ez látszik a hallgatói létszám folyamatos emelkedésén is.²⁸ 1824/5-ben az *orvostanhallgatók* létszáma elérte a 100 főt (ekkor 105-en iratkoztak be), a korszak

csúcán, az 1833/4-es tanévben pedig kereken 400 medikus tanult az orvosi karon.²⁹ Az 1838/9-es tanévtől kezdve, köszönhetően az orvoslás jövőjével kapcsolatos vitáknak, valamint, hogy nyilvánvalóvá vált: a lediplomázott orvosok egyre nehezebben tudtak megélni, a létszámuk fokozatosan csökkenni kezdett, az 1848/9-es forradalom előtti utolsó ismert tanévben, 1846/7-ben már „csak” 219-en tanultak orvosdoktorok Pesten. Ugyanezeket a tendenciákat látjuk kicsiben, ha megnézzük az erdélyi peregrinusok adatait: a 19. század elejétől évente átlagosan kettő-négy erdélyi születésű medikus volt Pesten, az 1828/9-es tanévtől ez a szám eléri a hét főt, 1831/2–1839/40 között pedig 10–16 fő között váltakozik, az 1840-es évekre pedig visszaesik három és hét fő közé.

Az 1848-as forradalom kitörése előtt 20 erdélyi születésű hallgatónak adtak Pesten *orvosdoktori* diplomát (pontosabban 19-nek, mert egy sebészdoktori címet is kapott).³⁰ Többségük ekkor is a katolikusok közül került ki (14 római katolikus, 1 görög katolikus), a protestánsok láthatóan próbálták elkerülni Pestet (mindössze 3 evangélikus és 1 református diplomázott ekkor itt). A területi megoszlást tekintve továbbra is ugyanazokból a nagyobb városokból iratkoztak be, így Kolozsvárról és Szamosújvárról (4-4 fő), Gyulafehérvárról (2 fő), Medgyesről (2 fő), valamint Nagyikindáról és Szászvárosból (1-1 fő).

Az itt doktorált orvosok életútjait vizsgálva egyaránt találunk olyan jelentős személyeket, akik Erdély közegészségügyét szolgálták, s olyanokat, akik Pesten bontakoztatták ki tehetségüket. Nézzünk meg mindkettőre egy-egy példát!

Pesti tanulmányok után Magyarországon helyezkedett el csanádi Meskó János (1805, Szamosújvár – 1892, Makó), akit családjá révén is erős kapcsolatok fűztek a magyar fővárosához. 1830-ban doktorált Pesten, majd 1835-től Csanád vármegye rendes főorvosává nevezték ki, s itt is maradt haláláig. Áldozatos munkájáért 1878-ban királyi tanácsosi címet, 1885-ben pedig nemesi rangot kapott a „csanádi” előnévvel.³¹ Közeli rokonságában szintén elhivatott orvosok álltak: lánya, Malvin férje a Pest első ortopédiai intézetét alapító Batizfalvy Sámuel volt.³²

A leghetesebb diákok egyike volt Eckstein Frigyes (1803, Kolozsvár – 1859, Pest). Erdélyhez ugyan kevésbé kötődött, apja, Ferenc már Pesten volt tanár (1799-től a sebészet és szülészet helyettes tanára, 1803-tól a gyakorlati sebészeté). Frigyes apja korai halála után is Pesten maradt, 1820/1–1824/5 között járt az orvosi karra, 1825-től egyetemi kórházi segéd lett, 1826-ban pedig orvosdoktor.³³ Életét a magyarországi orvosi közéleti diskurzus felélénkítésére tette fel: részt vett az Orvosi Tár és a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók munkálataiban, 1842-től a Természetudományi Társulat tankedvelő tagja, s kezdetektől fogva a Budapesti Királyi Orvosegyesület aktív tagja (1837–1838 között főtitkára, 1839–1841 között pedig elnöke volt, az egyesület számos ülésén vett részt és tartott előadást).³⁴

Ugyan nem itt tanult, de Pesthez kötődött a szemészet jeles specialistája, Fabini János Teofil (1791, Medgyes – 1847, Pest), valamint testvére, Frigyes (1788, Medgyes – 1864, Gyurgyevó). Apjuk még evangélikus lelkész volt, János Teofil azonban egy olyan többgenerációs orvosdinasztia őse lett, melynek tagjai Erdélyhez és Budapesthez is szorosan kötődtek. János Teofil 1811/2–1815/6 között tanult Bécsben, itt szerzett orvosdoktori diplomát 1816-ban, az Allgemeines Krankenhausban lett másodorvos és szemész. Rövid időre hazautazott szülőföldjére, ám már 1817 júniusától Pesten találjuk, ahol kinevezték a szemészet tanárának, két év múlva pedig országos szemorvosnak. 1839-ben orvoskari dékán, 1845–1847 között pedig az egyetem rektora volt. Európai szinten aktív tudományos életet élt. 1840-ben V. Ferdinánd nemesi rangot adományozott neki.³⁵ Ígérték pályájának korai halála vetett véget.³⁶ Testvére, Frigyes az erdélyi protestánsok klasszikus útját választotta: medgyesi és kolozsvári tanulmányok után Tübingenben tanulta az orvostudományokat, ahol meg is szerezte az orvosdoktori címet. A hazai gyakorlat törvényesítése

érdekében azonban Pesten is beiratkozott az orvosi karra – ahol testvére ekkor már tanár volt – és 1822-ben itt is orvosdoktori címet kapott.³⁷ Fivéréhez hasonlóan ő is a szemészet specialistája lett, azonban nem maradt Magyarországon, hanem pár év pesti magánorvosi gyakorlatot követően hazaköltözött Erdélybe, ahol először szülővárosában praktizált, majd 1823-tól Beszterce kerületi orvosa lett, majd 1835–1843 között Erdély szemorvosi teendőit is ellátta. Testvéréhez hasonlóan komoly szakirodalmi tevékenységet fejtett ki. Lemondása után rövid ideig magánpraxist folytatott, végül vesztegzári orvosi tisztséget vállalt Romániában, s családi okok miatt (lánya egy helyi patikushoz ment feleségül) itt is maradt élete végéig: Gyurgyevóban hunyt el 1864-ben.³⁸

Noha úgy tűnik, az erdélyi születésű orvostanhallgatók jelenléte a reformkorban is mérsékelt az orvosdoktori képzésen, az erdélyi–magyar kapcsolatok a pezsgő tudományos közéletnek köszönhetően mégis megélénkültek. Viszonylag kevesen lettek Pesten medikusok, orvosdoktorok, de a diploma utáni lehetőségek miatt szívesen vetették meg lábukat Magyarországon. Mennyiben volt más a helyzet a sebészek esetében?

A *sebészeti* képzés (sebészmeister, polgári seborvos) népszerűsödéséhez több tényező is hozzájárult: a német és magyar anyanyelven történő oktatás, az orvosdoktorival de jure nem, de facto azonban szinte egyenlő jogokat biztosító, hamarabb megszerezhető oklevél, az 1820-as évekre megélénkülő birodalmon belüli egyetemjárás. Az orvoslásra sokan kezdtek úgy tekinteni, mint társadalmi felemelkedést biztosító tudományágra, s azon belül pénz és idő tekintetében leginkább a sebészszakra érte meg beiratni fiaikat, ennek megfelelően a sebészetet hallgatók összlétszáma többször meg is haladta a medikusokét – a kiadott diplomákról nem is beszélve. A több szempontból csúcsidezőszaknak számító 1830-as évek elején például, 1831/2-ben 71 fővel többen jelentkeztek a sebészetre, mint az orvosdoktori pályára (448 és 377 volt a hallgatók létszáma).³⁹ Az 1840-es évekre a hagyományos sebészképzés ellen irányuló támadásoknak köszönhetően annak létszáma jobban vissza is esett, mint az orvosié, így 1846/7-ben a 219 orvostanhallgató mellett már csak 127 leendő seborvos immatriculált Pesten.⁴⁰

Ezen belül az erdélyi sebészek létszáma az orvosokéhoz hasonlóan ingadozott, azzal a különbséggel, hogy kicsit jobban érdeklődtek a sebészet iránt: 1829/30-tól kezdve átlagosan évi 10 erdélyi születésű diák iratkozott be Pesten. A classificációs kötetek és az anyakönyvek alapján az 1815/6 és 1846/7 közötti időszakban ez összesen 109 hallgatót jelent. Többségük a magyar nyelvű kurzusra érkezett (80 fő).⁴¹ A sebészmeisteri képzésen viszonylag nagy volt a fluktuáció: az erdélyiek közel negyede (32 fő) abba is hagyta tanulmányait és valószínűleg máshol sem fejezték azt be. Hatan gyógyszerészi előtanulmányok után választották a sebészeti kurzust. A kolozsvári liceumból mindössze négyen jöttek ide, de érdekes módon nem mindegyikük fejezte be itt a tanulmányait: a nagyenyedi Bak (Bakk) József 1834/5-ben és a következő évben Kolozsvárott kezdte tanulmányait, majd 1837/8-ban a másodéves magyar sebészkurzusra iratkozott be Pesten, de végül Kolozsvárott kapott polgári seborvosi diplomát, ahova 1840/1-ben visszatért.⁴² (További életútja nem ismert, feltehetőleg szülőföldjén helyezkedett el.)

Nagy többségük (80 fő) a magyar nyelvű képzésre jelentkezett. Hárman meghaltak, mielőtt befejezhették volna a tanfolyamot. Vallási megoszlást tekintve a diákok mintegy harmada (36 fő) katolikus volt (ezen belül csak egy görög katolikust találni), 42 református, 28 evangélikus (többségük szász, közülük 23-an a német nyelvű képzést választották), valamint 2 izraelita, 1 unitárius. Az arányok a korábbiakhoz képest felborultak, a katolikus túlsúly mérséklődött, s ezek az arányok már jobban tükrözik Erdély felekezeti viszonyait.

A hallgatók családi hátteréről keveset tudunk, mert az apa foglalkozását csak abban az esetben tüntették fel, ha akkor még élt: 45 hallgató a beiratkozás idején már önjogú volt, 15 peregrinusról özvegy anyja, hétről gyámja gondoskodott, hárman teljesen árvák

voltak. Nyolc diák apja neve mellett az általános „kézműves” megjelölés szerepel (illetve még 5 kádár, 2 szabó, 1 takács, 1 csizmadia, 1 kalapos). Hivatalnok, értelmiségi családból származtak nyolcan. Kettő diák apja kereskedő volt és mindössze hat személy választotta apja sebészi hivatását, kettőt seborvos gyámja küldött el Pestre, míg egynek gyógyszerész volt apja. Rang szerint öt hallgató kifejezetten polgári, három nemesi családból származott, míg hat hallgató atyja földműves, paraszt volt. Többségük tehát a kézműves családok közül került ki. Születési hely szerint elmondható, hogy a sebészek többsége továbbra is a nagyobb erdélyi városokból érkezett Pestre, így Kolozsvárról (20 fő), Marosvásárhelyről (15 fő), Nagyszebenről (7 fő), Besztercéről (4 fő), Brassóból (12 fő), Medgyesről (4 fő), Nagyenyedről (3 fő), Fogarasról (3 fő), Erzsébetvárosból (3 fő), Szászvárosból (3 fő).

Az erdélyi gyógyszerészhallgatók számára a 19. század első felére a pesti egyetem kezdett nagyobb jelentőségre szert tenni. Arányuk hasonlóan változott az évek során, mint a sebészeké, azzal a különbséggel, hogy az abszolút számokat nézve kevesebb erdélyi származású gyógyszerész kereste fel Pestet (azonban maga a gyógyszerész-évfolyam létszáma megközelítőleg sem volt olyan magas, mint akár az orvosoké, akár a sebészeké). A legtöbb erdélyi az 1830-as években tanult gyógyszerészetet Pesten (1833/4-ben és 1838/9-ben 11-11 fő a 71, illetve 77 fős létszámból). Létszámuk, a másik két csoporthoz hasonlóan, még egyszer ugrott meg, a magyar oktatási nyelv bevezetését követően. Ekkor 12 erdélyi iratkozott be Pestre gyógyszerészetet tanulni. A legtöbben ebben az időszakban is olyan nagyvárosokból érkeztek, mint Brassó (35 fő), Medgyes (9 fő) vagy Nagyszeben (12 fő). Meglehetősen kevesen választották orvos-gyógyászati családból ezt a pályát: mindössze 12 hallgatónak már az apja is patikusként működött (továbbá háromnak orvosdoktor, egynek seborvos volt apja).

Elvéve ugyan, de az 1820-as évektől jelennek meg a moldvai és havasalföldi peregrinusok az egyetemen. A sebészek között egyáltalán nem találni ilyen diákokat, és az orvosképzésen is csak egy-egy beiratkozó ismert. A gyógyszerészet iránt azonban érdeklődtek (feltehetően a pesti orvosi kar számított a legközelebbi olyan intézménynek, hogy színvonalas, egyetemi szintű gyógyszerészképzésen vehettek részt), lévén Bukarestben ekkor még nem volt orvosi kar. 1830/1–1846/7 között 14 ilyen gyógyszerészhallgató található az orvosi kar classificatiós köteteiben,⁴³ közülük kilenc Havasalföldről, öt Moldvából jött Pestre, települést tekintve pedig nyolcan Bukarestből keresték fel Pestet. Többségük valószínűleg nem román etnikumú volt, lévén közülük heten római katolikusok, öt evangélikusok, egy református, és mindössze egy volt görögkeleti, így felmerül az a kérdés, hogy valóban peregrinusokról van-e szó, vagy mindössze ott született, de később például Erdélybe átköltözött családok sarjairól. Pontos életútjuk – az orvosdoktorokéval ellentétben – nem ismert. Egy részük azonban nem annyira egyéni, mint inkább céltudatos családi döntés eredményeként keresték fel Pestet, mivel köztük nagyobb arányban találni olyanokat, akik gyógyszerész-családból származtak (négynek gyógyszerész, egynek pedig seborvos volt az apja).

Az 1770-ben alapított nagyszombati, majd budai, végül pesti egyetem orvosi karának 1848 előtti története jól példázza, hogy lett egy kis intézmény az évtizedek során nemzetközi szinten is jelentős intézetté. Ennek megfelelően a 19. század első felében egyre több, a Habsburg Birodalom egyéb tartományaiból származó, vagy külföldi hallgató számára is vonzó célponttá vált. Ennek a tendenciának a részeként jelent meg és vált általánossá, hogy az erdélyi származású hallgatók ezt az egyetemet válasszák tanulmányaik helyszínéül. A leendő orvosdoktorok, valamint seborvosok a Kolozsvári Orvos-Sebészi Intézettel szemben a 19. században már olyan diplomát kaphattak Pesten, amellyel azután a birodalom bármely pontján praktizálhattak. A gyógyszerészek számára a pesti volt az egyik legközelebbi intézmény, ahol egyetemi szintű stúdiumokat végezhetek. Az egyes orvosok életrajzát vizsgálva

tanév	erdélyi orvostan- hallgató	moldvai orvostan- hallgató	havasalföldi or- vostanhallgató	összes orvostan- hallgató	erdélyi sebész- hallgató	összes sebész- hallgató	erdélyi gyógysze- részhallgató	moldvai gyógy- szerészhallgató	havasalföldi gyógy- szerészhallgató	összes gyógy- szerészhallgató
1815	1			73	1	102	2			21
1816	4			69	3	107	2			27
1817	2			86	3	119	3			19
1818	5			76	1	136				29
1819	3			80	2	153				23
1820	4			76	2	155	1			22
1821	2			77	3	164	4			21
1822	1			83	1	200	1			33
1823	1			95	1	221	2			27
1824	2			105		230	2			24
1825	2	1		178	7	242	4			31
1826	2			216	11	257	1			23
1827	7			264	10	254	2			36
1828	7			288	9	274	5			42
1829	6			308	11	339	3			31
1830	7			323	11	366	6	1		37
1831	10			377	10	448	1			29
1832	10			418	10	494	4		1	50
1833	10			400	8	384	11		1	71
1834	11			398	10	334	7			44
1835	15		1	397	10	309	7		1	61
1836	13		1	364	7	279	9			60
1837	16		1	340	11	284	10		1	75
1838	15			299	6	234	11		1	77
1839	14			272	12	258	5			80
1840	7			250	10	234	9	2	1	85
1841	6			243	7	211	8		1	82
1842	6			245	10	178	13	1		64
1843	3			260	7	161	2		1	39
1844	4			243	10	182	8			49
1845	4			226	16	170	12			63
1846	4	1		219	6	127	7		1	67

Erdélyi, moldvai és havasalföldi hallgatók Pesten (1815/6–1846/7 között)

(SE Lt. 1/d 4–47. kötetei és 1/e 1. és 12. kötetek alapján)

megállapítható, hogy az egyetemen olyan szoros baráti és kollegiális kapcsolatok alakulhattak ki, amelyek nagyban hozzájárultak a reformkori orvosi törekvések kibontakozásához, s azok elterjesztéséhez mind Magyarországon, mind Erdélyben.

JEGYZETEK

- 1 A témáról lásd még Simon Katalin: *Transylvanian Students in the Faculty of Medicine Nagyszombat, Buda and Pest (1770–1848)*. In: *Revista Arhivelor – Archives Rebiu* 2011/2 110–127. Az előzményekről és az orvosi kar történetéről részletesebben lásd például: Hógyes Endre: *Emlékkönyv a budapesti Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről*. Irta és szerk.: Hógyes Endre, Budapest, 1896. 131.; Györy Tibor, nádudvari: *Az orvostudományi kar története 1770–1935. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Története III. kötet*. Budapest, 1936; Molnár László: *Rectores Medici. Nagyszombat – Budapest*. Budapest, 2005; Simon Katalin: *Sebészet és sebészek Magyarországon (1686–1848)*. Budapest, 2013. 65–148. (A továbbiakban SIMON 2013a.)
- 2 Semmelweis Egyetem Levéltára (a továbbiakban SE Lt.) Kari tanácsülési jegyzőkönyvek (1/a) 1. kötet.
- 3 SE Lt. Promotíós kötetek (a továbbiakban 1/f) 1. kötet 6. és 8. (35., 47–48. ssz.)
- 4 MOE IV. 328. (129. p.), Gortvay György: *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története*. Budapest, 1953. 19., 71., 171–172., 214. Benkő úttörő művéről részletesebben lásd például Huszti Vilmos: *Benkő Sámuel Topographia Oppidi Miskoltz* című műve. In: Borsodi Szemle, 1959 (3. évf.) 4. sz. 17–20.
- 5 SE Lt. 1/f 3. kötet 408. (89., 121. ssz.)
- 6 Budapest Főváros Levéltára, Buda város tanácsának iratai, Polgárkönyvek (BFL IV.1002.u) 1. kötet föl. 85v, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Helytartótanácsi Levéltár, Departamentum Sanitatis (C 66) 1785 I. F. Nr. 79., Györy 1936. 147–148.
- 7 SE Lt. 1/f 3. kötet 408. (74. ssz.)
- 8 SE Lt. 1/f 2. kötet 5. p.
- 9 SE Lt. Classificatiós kötetek (a továbbiakban 1/d) 1–4. kötet alapján.
- 10 SE Lt. 1/d 2. kötet 238–241., 254–257., 277–278., 297–298., 316–317., 322–323., 336–337., 342–343., 404.; Varga Júlia: *A Kolozsvári Királyi Liceum Hallgatósága 1784–1848*. Felsőoktatástörténeti Kiadványok, Új sorozat 1. Szerk.: Szögi László. Magyar Tudományos Akadémia Egyetemtörténeti Albizottsága – Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest, 2000. 92. (743. ssz.); Simon 2013a 86–87.
- 11 SE Lt. 1/d 2. kötet 273–274., 293–294., 316–317., 336–337., 364–365., 386–387., 524., 1/f 1. kötet 77. (365. ssz.)
- 12 Szögi László: *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemlein I. 1790–1850. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban I*. Budapest – Szeged, 1994. 14–15.; Varga 2000; Tar Attila: *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemlein és akadémiaiban 1560–1789*. Budapest, 2004.
- 13 SE Lt. 1/f 1. kötet 77. (365. ssz.), állatorvosi vizsgájáról: SE Lt. 1/d 2. kötet 459.
- 14 http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf_Szallasi/vegyes_123.pdf (ut. lekérdezés: 2016. február 21.), http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemImg/Rako_DRI_ShowRemoteImages.shtml?SLSG_F17@0500 ([F17:508, Fodor András] ut. lekérdezés: 2016. február 21.)
- 15 SE Lt. 1/f 1. kötet 17. (102. ssz.), Kapronczay Katalin: *Nyulas Ferenc erdélyi főorvos érdemei a szakmai nyelvújítás terén*. In: Magyar Orvosi Nyelv, 2011. (11. évf.) 2. sz. 59–62.
- 16 Tar 2004. 118. (720. ssz.)
- 17 SE Lt. 1/f 1. kötet 32. (174. ssz.)
- 18 Gortvay 1953. 72.
- 19 SE Lt. 1/f 1. kötet 34. (182. ssz.), <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> ([Soos Márton (széki)] utolsó lekérdezés: 2016. február 21.)
- 20 SE 1/d 1. kötet.
- 21 SE Lt. 1/f 2. kötet 485. (674. ssz.) és 539. (954. ssz.)
- 22 SE Lt. 1/f 2. kötet 281. (35. ssz.), 3. kötet 449. (419. ssz.)
- 23 *Orvosi Tár*. Harmadik Folyamat, Ötödik Kötet. 5. sz. (1844. január 28.) 80. és http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemImg/Rako_DRI_ShowRemoteImages.shtml?SLSG_R19@0405 ([R19:423, Rumbach Sebestyén, utolsó lekérdezés: 2016. február 21.)
- 24 SE 1/f 2. kötet 40. p. (341. ssz.)
- 25 Például Andreas Himesch. SE 1/f 2. kötet 34. (214. ssz.)
- 26 SE 1/f 2. kötet 34. (215. ssz.)
- 27 A görögkeleti Georgius Sait Bukarestben született, és 1800. május 24-én kapott orvosdoktori diplomát Pesten. Az evangélikus Michael Staeger Bukarestben született és az ottani gyógyszerészcéhben végzett tanulmányokat, majd Pesten magántanulmányokat követően, 1801. június 9-én szerzett gyógyszerészmesteri oklevelet. SE 1/f 1. kötet 47. p. (239. ssz.), 2. kötet 49. p. (392. ssz.)
- 28 SE Lt. 1/d 4–47. kötet és 1/e 2–12. kötet alapján.
- 29 SE Lt. 1/d 20. kötet 2–37.
- 30 SE Lt. 1/f 1. kötet 101–410. (468–1401. ssz.) alapján.
- 31 SE Lt. 1/f 1. kötet 151. (569. ssz.), <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> ([Meskó János csanádi] utolsó lekérdezés: 2016. február 21.), MNL OL K 19 68. kötet 464. (991/1878, 1878. február 3.) és 667–669. (177/1885, 1885. február 12.), http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemImg/Rako_DRI_ShowRemoteImages.shtml?SLSG_M21@0488 ([M21:488, Meskó János], utolsó lekérdezés: 2016. február 21.)

- 32 Batizfalvy Sámuelné Meskó Malvin 1920-
ban hunyt el. http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemImg/Rako_DRI_ShowRemoteImages.shtml?SLSG_B20@0568 ([B20:567, Batizfalvy Sámuelné], utolsó lekérdezés: 2016. február 21.)
- 33 Lt. 1/f 1. kötet 124. (505. ssz.)
- 34 Simon Katalin: *A Budapesti Királyi Orvosegyesület a kezdetektől a forradalomig*. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 2013. (38. évf.) 148.
- 35 Gortvay 1953. 191–192.; Szögi 1990. 78. (987. ssz.); Molnár 2005. 62–63.; MNL OL, Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri Regii (A 57) 66. kötet 841–844. (1466/1840, 1840. január 23.).
- 36 http://www.rakovszky.net/D1_DisplRemImg/Rako_DRI_ShowRemoteImages.shtml?SLSG_F01@0647 ([F01:649], Fabiny Teofil János, utolsó lekérdezés: 2016. február 21.)
- 37 SE Lt. 1/f 1. kötet 108. (468. ssz.)
- 38 <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> ([Fabiny Frigyes], utolsó lekérdezés: 2016. február 21.)
- Bartók Imre azt írja, hogy az 1830-as években lemondott szemorvosi tisztségéről és visszaköltözött Pestre, az 1840-ben kiadott Orvosrendben azonban (már) nem szerepel. Bartók Imre: *A magyar természet története*. Budapest, 1954. 102–106.
- 39 SE Lt. 1/e 1. kötet.
- 40 SE Lt., Anyakönyvek (1/e) 12. kötet alapján.
- 41 Az erdélyiek létszámának kisebb növekedését az 1844/5-ös és a rá következő tanévben (11 és 16 fő) épp a magyar államnyelv bevezetése indokolta. SE Lt. 1/e 12. kötet.
- 42 SE Lt. 1/d 32. kötet 95–96. és 1/e 6. kötet 95–96.; Maizner 1890. 76.; Varga 2000. 201. (3478. ssz.)
- 43 SE Lt. 1/d 9–47. kötet.

